

НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНА ДІАГНОСТИКА ОСНОВНИХ КОМПОНЕНТІВ МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ І ПЕРЦЕПТИВНО-КОГНІТИВНИХ ФУНКЦІЙ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

В статті представлені результати критеріальної оцінки стану основних компонентів мовленнєвого розвитку і перцептивно-когнітивних функцій в дітей старшого дошкільного віку без мовленнєвих порушень і в дітей логопедичних груп, які дозволили виявити чинники та групу ризику розвитку дисграфії, а також надали можливість розробки основних напрямів корекційно-профілактичної роботи щодо її попередження.

Ключові слова: нейропсихологічна діагностика, дисграфія.

Сучасна освіта припускає збільшення обсягу знань, умінь і навиків, якими повинні опанувати діти при навчанні. Враховуючи, що письмо, є основним способом отримання учбової інформації і грає провідну роль у процесі засвоєння знань, можливі порушення письма (різні види дисграфії) є серйозною перешкодою для забезпечення оптимального процесу навчання дітей. Останні роки, зростає кількість дітей початкових класів загальноосвітніх шкіл, що зазнають труднощі в навчанні з-поза нездатності опанувати необхідними навичками письма. Як відомо, письмова мова на відміну від усної формується в умовах цілеспрямованого навчання, нейропсихологічні механізми її становлення закріплюються в період навчання грамоти і вдосконалюються в ході подальшої освіти. Оволодіння грамотою – це складна когнітивна діяльність, яка вимагає достатньої зрілості багатьох психічних функцій дитини.

Сьогодні можна говорити про те, що проблема порушень письмової мови в дітей є актуальною не тільки для логопедичної практики, а й усієї системи дошкільної і шкільної освіти в Україні.

Справді катастрофічна неуспішність в дуже великій кількості загальноосвітніх шкіл, вже давно турбує педагогів, психологів, і перш за все логопедів, все більш наполегливо говорити про необхідність проведення ранньої корекційно-профілактичної роботи ще до вступу дітей до школи, і про важливість своєчасного виявлення серед старших дошкільників "групи ризику" відносно можливих труднощів навчання письма.

Мета: на основі комплексного нейропсихологічного обстеження, адаптованого до 5-6-річного віку розробити критеріальну оцінку стану основних компонентів мовного розвитку і перцептивно-когнітивних функцій у старших дошкільників, а також виявити серед дітей старшого дошкільного віку "групу ризику" відносно можливого розвитку дисграфії.

Основними завданнями роботи стали:

1. Проведення нейропсихологічного обстеження в дітей старшого дошкільного віку з використанням запропонованого діагностичного комплексу, адаптованого для 5-6-річного віку, що дозволяє оцінити стан мовленнєвого розвитку і перцептивно-когнітивних функцій дитини.

2. Розробка критеріальної оцінки (у балах) стану основних компонентів мовленнєвого розвитку і перцептивно-когнітивних функцій для дітей 5-6 років.

3. Порівняльний аналіз стану основних компонентів мовного розвитку і перцептивно-когнітивних функцій у дітей старшого дошкільного віку без мовленнєвих порушень (загальноосвітня група) і в старших дошкільників з порушеннями мовлення (логопедичні групи).

Теоретичний аналіз нейропсихологічної, спеціальної педагогічної літератури і відповідних методичних матеріалів послужив підставою для розробки адекватного комплексного нейропсихологічного обстеження дошкільників 5-6 років, направленою на виявлення схильності до дисграфії.

У вітчизняній літературі основна увага приділяється мовленнєвій готовності дошкільників до оволодіння письмом і, у зв'язку з цим, вважається, що вивчення рівня мовленнєвого розвитку дитини дозволяє зробити прогноз щодо подальшого навчання письма. Існує думка, що якщо в дошкільника виявлені порушення мовлення, він має схильність до дисграфії. Тому в даний час основна увага приділяється профілактиці можливих порушень письма в дітей з мовними порушеннями.

Проте, не завжди можна встановити пряму залежність між рівнем розвитку усного мовлення і успішністю оволодіння навиком письма. Це пов'язано з тим, що дисграфія є наслідком системних порушень вищих психічних функцій, що зачіпають не тільки мовну функцію, а і невербальні психічні функції: просторові уявлення, зоровий гнозис, мнестичну діяльність, увага, а також процес формування профілю латеральної організації.

Тому, тільки на основі комплексного вивчення оцінки сформованості в дошкільників мовленнєвих і перцептивно-когнітивних функцій, можна зробити висновок про наявність або відсутність у дітей схильності до порушень письма. Таке комплексне вивчення повинне будуватися на основі спеціального розробленого нейропсихологічного обстеження для дітей старшого дошкільного віку з використанням адекватних діагностичних адаптованих для дітей 5-6-річного віку, що дозволяють оцінити стан основних компонентів мовного розвитку і перцептивно-когнітивних функцій у старших дошкільників.

Запропонований нами діагностичний комплекс відповідає наступним вимогам:

1) має спеціалізовану діагностичну спрямованість на виявлення труднощів оволодіння навичками письма;

2) володіє уніфікованою процедурою обстеження

із стандартним набором завдань;

3) забезпечує рівнозначні умови проведення обстеження у дітей 5-6 років, які відвідують різні типи дошкільних освітніх установ;

4) незначна за часом тривалість нейропсихологічного обстеження в дітей старшого дошкільного віку;

5) відрізняється простотою проведення і має реальну перспективу практичного застосування в дошкільних установах.

У даний час існує велика кількість методик обстеження, що виявляють рівень психічного розвитку дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Крім того, опублікований ряд тестів, що оцінюють готовність дитини до шкільного навчання, тобто вивчаючих стан різних сторін психічної діяльності, значущих для адаптації до школи. Проте за допомогою цих методик не можна виявити схильність до порушення письмової мови, симптоми якого можуть бути виявлені тільки в ході учбового процесу.

Нейропсихологічне обстеження дошкільників старшого віку проводилося нами індивідуально, і для кожної серії завдань підбирався наочний матеріал. В ході проведення обстеження використовувалися ігрові прийоми.

При обстеженні дітей, і особливо дітей дошкільного віку, проводився ретельний відбір діагностичного матеріалу за наступними критеріями: а) доступність; б) привабливість (наочність, цікавість, здатність привертати увагу).

Наш досвід показує, що при всій цінності нейропсихологічного підходу, використання діагностичного матеріалу, розробленого для тестування дорослого контингенту, при роботі з дошкільниками часто виявляється неадекватним. Стимульний матеріал для дошкільників повинен бути виконаний переважно в чіткому, кольоровому зображенні, предмети зображати якомога простіше і конкретно, без абстрактних деталей.

Експериментальне навчання проводилося протягом навчального 2008-2010 року на фронтальних, підгрупових, індивідуальних логопедичних заняттях, на базі ДНЗ № 228 і №174 м. Одеси Експериментальна група включала 61 дошкільника у віці 5,5–6 років з мовленнєвими вадами. Контрольну групу склали 36 дітей 5,5–6 років, з нормальним мовленнєвим розвитком.

Комплексне обстеження кожного дошкільника проводилося в добре знайомій дитині, спокійній і доброзичливій обстановці. Воно починалося зі встановлення контакту за допомогою бесіди, зміст якої визначався емоційним станом дитини, наявністю у нього мотивації, інтересу до занять, готовністю включитися в роботу і іншими чинниками.

Для того, щоб не перенавантажувати обстеження великою кількістю наочної допомоги, перевірка сформованості різних компонентів усної мови (наприклад, словарного запасу, словотворення; різних видів мовного аналізу) проходила на одному мовному матеріалі з використанням одних і тих же засобів наочності.

В ході обстеження використовувалися ігрові прийоми, стимулюючі діяльність дітей. Інструкції до

виконання завдань давалися дітям усно. Відповіді на завдання дошкільники повинні були дати в усній формі або у формі практичних дій. Всі відповіді дітей фіксувалися письмово в протоколах обстеження. Для оцінки стану основних компонентів усної мови і інших перцептивно-когнітивних функцій використовувалися також тести з вільною відповіддю.

Запропонований комплекс нейропсихологічного обстеження включає 16 компонентів, які характеризують стан мовленнєвих, психомоторних і перцептивно-когнітивних функцій в дітей 5-6 років. Нами запропонована критеріальна оцінка (в балах), яка дозволяє виявити ступень порушень мовленнєвого і перцептивно-когнітивного розвитку в дітей старшого дошкільного віку.

Результати виконання дітьми завдань, спрямованих на з'ясування стану мовленнєвого розвитку, психомоторних та перцептивно-когнітивних функцій визначалися на основі шкали оцінювання:

1 бал, – дитина, яка розуміла й успішно виконувала завдання – ці діти були віднесені до незначного ступеню порушень мовленнєвого та перцептивно-когнітивного розвитку;

2 бали, – дитина, яка допускала не грубі помилки – ці діти були віднесені до вираженого ступеню порушень нейропсихологічного статусу;

3 бали – було виставлено дітям, які не орієнтувалися у змісті завдань, допускали грубі помилки – вони були віднесені до групи дошкільників з високим рівнем порушень мовленнєвих і перцептивно-когнітивних функцій.

Таким чином, кожна обстежувана дитина одержувала індивідуальний тестовий бал, що відображає сформованість кожного з вивчених основних компонентів усної мови, а також слухомовленнєвої пам'яті і невербальних когнітивних психічних функцій.

Результати проведеного комплексного нейропсихологічного обстеження старших дошкільників у віці 5-6 років з нормальним мовленнєвим розвитком (36 дітей) і з наявністю мовних порушень (61 дитина логопедичних груп) представлені в Таблиці №1. Запроваджений нами порівняльний аналіз показав недостатню сформованість мовленнєвого розвитку і перцептивно-когнітивних функцій, в обстежених дітей логопедичних груп порівняно з дітьми загальноосвітньої групи. Це виявлялося в порушенні всіх основних компонентів мовленнєвого розвитку, істотних відхиленнях від нормального мовленнєвого розвитку дитини, недостатній зрілості пізнавальних і вольових процесів, а також у дефіцитності психомоторних якостей. Дошкільники з дефектами усного мовлення і незначним відставанням в розвитку пізнавальної сфери, показали низький рівень готовності до мовного аналізу і синтезу, зокрема, до звукового, їм важко в розрізненні фонемних одиниць (звуку, складу слова). Успішно виконуючи прості види фонемного аналізу, вони в два рази частіше, ніж діти з нормальним мовленнєвим розвитком (36 дітей шестилітнього віку), допускали помилки при виконанні завдань на фонемні уявлення. Для цих дошкільників була характерна наявність

недиференційованих знань про мовленнєву дійсність, нерозчленована в усвідомленні елементів мовлення, нездатність відокремлювати звуковий образ від знання слів. Разом з фонетико-фонематичним недорозвиненням в ході докладного логопедичного обстеження у цих дітей виявлялася недосконалість лексико-граматичної будови мовлення. Це виявлялося в невиправданому повторенні одних і тих же слів, смисловій неточності їх вживання, недостатній мовній виразності і образності мови,

одноманітності і недосконалості використовуваних синтаксичних конструкцій і морфологічних узагальнень. Згідно зі спостереженням, діти з виявленими вадами розвитку усного мовлення і не мовленнєвих процесів, безпосередньо і опосередковано пов'язаних з мовленнєвою функцією, внаслідок недостатньої сформованості цих важливих передумов умов для реалізації успішної учбової діяльності можуть випробовувати серйозні утруднення при навчанні письму.

Таблиця 1

Оцінка стану основних компонентів мовного розвитку і перцептивно-когнітивних функцій у дітей старшого дошкільного віку

Основні психофізіологічні компоненти, які беруть участь у формуванні навичок письмового мовлення	Критеріальна оцінка в балах стану мовленнєвого, психомоторного і перцептивно-когнітивного розвитку в дітей старшого дошкільного віку (конкретні приклади)		
	Данило Н. 5 років	Аліна Г. 6 років	Віталік О. 5 років
1. Зв'язне монологічне мовлення	1	1	3
2. Словниковий запас	2	2	2
3. Словотворення	2	2	2
4. Граматичний лад мовлення: - форми множини іменників називного відмінка; - іменники в формі родового відмінка множини; - числівники з іменниками різного роду й уживати іменники в формі непрямого відмінку в сполученні з числівниками; - розуміння роду й числа прикметників; - розуміння й використання прийменників у фразовій мові; - розуміння відмінкових форм; - розуміння речень, що відображають часову послідовність; - розуміння речень, що відображають просторове розташування предметів.	3 2 2 2 1 2 2 2	1 2 3 2 2 2 2 1	2 3 3 3 3 2 3 2
5. Звуковимова	1	2	2
6. Фонетичне сприйняття	2	2	2
7. Мовний аналіз мовленнєвих одиниць: - текст; - аналіз речень; - складовий аналіз слів; - фонематичний аналіз слів.	1 2 1 2	2 3 2 3	1 3 3 3
8. Фонематичний синтез слів	1	2	2
9. Вимова слів складного складу	1	2	2
10. Слухомовленнєва пам'ять: - об'єм і точність безпосередньої пам'яті; - швидкість запам'ятовування; - об'єм і точність відстроченого відтворення.	1 1 2	2 3 3	1 2 3
11. Зоровий гнозис: - знайти фігури в ряду подібних з опорою на зразок; - знаходження фігур в ряді подібних без опори на зразок; - впізнавання й називання накладених один на одного контурних зображень; - впізнавання й називання перекреслених контурних зображень; - впізнавання й називання недомальованих фігур.	1 1 1 1 1	1 1 1 1 1	1 2 2 2 1
12. Просторові уявлення: - орієнтації у просторі відносно до власного тіла; - орієнтація у просторі; - орієнтації на площині.	1 1 1	2 2 1	2 3 1
13. Зорово-моторна координація	2	2	3
14. Профіль латеральної організації	1	2	2
15. Оцінка стану мислення	1	2	3
16. Оцінка стану уваги	2	3	2

Таким чином, розроблений нами комплекс нейропсихологічного обстеження мовленнєвого стану і перцептивно-когнітивних функцій дітей 5-6 років доцільно використовувати для виявлення серед дошкільників старшого віку групи ризику в розвитку дисграфії. Проведення комплексного нейропсихологічного обстеження дозволяє здійснити аналіз порушень мовленнєвого розвитку і перцептивно-когнітивних функцій і на його підставі визначити ступень ризику розвитку дисграфії в дітей старшого дошкільного віку.

Висновки:

1. Нейропсихологічне обстеження у дітей старшого дошкільного віку з використанням запропонованого нами діагностичного комплексу адаптованого для дітей 5-6-річного віку дозволяє оцінити стан мовленнєвого роз-

витку і перцептивно-когнітивних функцій.

2. Розроблена критеріальна оцінка (у балах) дає можливість виявити ступінь порушень мовленнєвих і перцептивно-когнітивних функцій у дітей старшого дошкільного віку.

3. Результати критеріальної оцінки стану основних компонентів мовного розвитку і перцептивно-когнітивних функцій у дітей старшого дошкільного віку без мовленнєвих порушень (загальноосвітня група) і у дітей з порушеннями мовлення (логопедичні групи) дозволяє: а) виявити чинники ризику виникнення дисграфії, і групу ризику; б) дає можливість до розробки основних напрямів корекційно-профілактичної роботи, направленої на попередження специфічних порушень письма у дітей старшого дошкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дегтяренко Т.В., Тубичко Ю.О., Бербега О.І. Спосіб комплексної нейропсихологічної діагностики передвісників розвитку дисграфії у дітей: Патент на корисну модель. – № 53741 (11.10.2010). – Бюлетень № 19. – 2010.

2. Корнев А.Н. Нарушения чтения и письма у детей: Учебно-методическое пособие / А.Н. Корнев. – СПб.: МиМ, 1997. – 286 с.

3. Семенович А.В. Введение в нейропсихологию детского возраста: учебное пособие / А.В. Семенович. – М.: Генезис, 2005. – 268 с.

4. Тубичко Ю.О. Нейропсихологічна діагностика передумов дисграфії в дітей старшого дошкільного віку / Тубичко Ю.О. // Збірник наукових праць. Культура здоров'я. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2010. – С.124-127.

Подано до редакції 04.02.13